

Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse Politiek; Lijphart ondersteboven

Pieter Fokkink¹

Inleiding

In het boek van de politicoloog *Arend. Lijphart - Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek. Uitgever J.H. de Bussy [meerdere drukken]*, wordt de elitetheorie over democratie toegepast op het Nederlandse politieke stelsel. In deze analyse wordt voor het politieke systeem in Nederland vóór 1967 de ideaaltypische constructie van de pacificatie-politiek gebruikt en ná 1967 het model van de kartel-politiek. Op zichzelf is de theorie van de pacificatie-politiek interessant; het is een variant op de elite-benadering van democratie. Gaat het in de normale elitetheorie van de democratie erom dat concurrerende elites dingen naar de kiezersgunst met behoud van de machtspositie, in de pacificatie-theorie gaat het erom dat de elite in principe een redelijk bestendige massagroepering vertegenwoordigt ten opzichte van andere elites. Structurele heterogeniteit, dat wil zeggen dat een samenleving gescheiden georganiseerd is op basis van etniciteit, religie en/of taal, geeft snel aanleiding tot desintegratie van een samenleving. De elites in een pacificatie-politiek zitten redelijk vast in het zadel en behoeven slechts de eigen achterban bijeen te houden in antagonisme met de andere georganiseerde massagroeperingen. Uitgangspunten van de pacificatie-politiek zijn: overleg tussen elites, onderlinge acceptatie, evenredige afspiegeling van de verschillende groeperingen, afscherming van beleid voor de achterban, niet-inmengingsbeginsel tussen de groeperingen, etc.

De studie is interessant, omdat in "de Lage Landen", vanaf het ontstaan van de Republiek, de elites elkaar altijd bestreden hebben op grond van religie, identiteit en staatsvorm en voor die onderlinge strijd steeds getracht hebben "het volk" achter hun belangen te mobiliseren. De vraag is nu: hebben we te maken met sterk van elkaar gescheiden groepen die door de eigen elites in overkoepelend verband tot één samenleving bijeen worden gehouden, zoals Lijphart vanuit zijn theoretisch model veronderstelt, dan wel hebben we te maken met elkaar bestrijdende elites die voor hun machtsstrijd telkens opnieuw een deel van het volk achter zich moeten mobiliseren, zoals dat uit de Vaderlandse geschiedenis blijkt?

Een pacificatiedemocratie heeft verdeling van de macht tussen verschillende lagen van de overheid en gedeelde macht tussen onderscheiden sociale groepen op het nationale niveau, heeft een meerpartijstelsel op basis van de sociale heterogeniteit [iedere elite een eigen partij], veelal brede-basis kabinetten, evenredige vertegenwoordiging, tegenstellingen overkoepelende instellingen, een tweekamerstelsel, slechts bij grote meerderheid te wijzigen grondwetten, toetsingsrecht voor rechters en onafhankelijke centrale banken die er allen op gericht zijn minderheden te beschermen, autonomie te geven of deel te laten nemen aan de regering. In een meerderheidsstelsel speelt structurele heterogeniteit in politieke zin geen rol en worden slechts meerderheden gevormd op basis van verschillende beleidsopties.

In feite kan worden gesteld dat het Nederlandse politieke stelsel geen zuiver pacificatiestelsel, noch zuiver meerderheidsstelsel was. Zeker tussen 1918 en 1939 kan niet worden gesproken over een uitsluitende pacificatie-politiek. Voor zover er sprake was van een pacificatie-politiek, gold die slechts de onderlinge verhouding tussen de confessionelen in de coalitie, die gezamenlijk ten opzichte van de niet-confessionelen veeleer een klassieke meerderheids-politiek volgden; de systematische uitsluiting van de socialisten is daarvan het duidelijkste voorbeeld. Ná 1945 is nadrukkelijk wél een poging gedaan tot vestiging van een pacificatie-politiek, via de Rooms-Rode samenwerking, maar tot een volledige onderlinge acceptatie in het vijfpartijstelsel is het nooit gekomen.

---

¹ *Pieter Fokkink [1939] studeerde, na lyceumβ [1956], politieke en sociale filosofie, economie, geschiedenis en rechten, was Officier van de Militaire Administratie, werkte bij een Register-accountantsmaatschap en was ruim tien jaar werkzaam als consultant, vervolgens wetenschappelijk hoofdmedewerker in de Economische Faculteit te Rotterdam en daarna bij Wijsbegeerte en Geschiedenis in Twente.*

Verzuiling

Verzuiling is een term die gebruikt wordt om door een confessionele parlementaire meerderheid gedurende de periode 1917-1967 gerealiseerd sociaal-politiek stelsel van publiek gefinancierde private instellingen en organisaties op religieuze grondslag te duiden. Karakteristiek was de dominante rol van de regering, de groeiende bureaucratie en het ontbrekend democratisch besef. De verzuiling heeft zijn wortels in de 19^e eeuw en eerder met een hoofdaccent op het particularisme en een gefragmenteerde identiteit. In de loop van de 19^e eeuw ontwikkelde zich bij de voornamelijk kerkelijke elites een mobilisatievermogen om het kerkvolk achter hun belang te krijgen. De rooms-katholieken hadden een emancipatiebelang om zich tegen de discriminatie van de Protestantse dominant te kunnen verzetten en de Gereformeerden hadden een identiteitsbelang om in eigen kring zelf het gezag te kunnen uitoefenen en een eigen levensstijl te waarborgen. Om samenwerking van de religieuze elites met tegenstrijdige belangen te realiseren, moest er een stabiele achterban zijn. Daartoe diende het mobilisatievermogen van de kerkelijke elites. Na het wegvallen van het mobilisatievermogen bij de confessionele meerderheid [1959-1967] resteert er een inefficiënt bureaucratisch maatschappelijk stelsel dat op den duur onbetaalbaar wordt, maar in het bijzonder een politiek stelsel met het ambtelijk apparaat als centrale macht, waarop kiezers vrijwel geen invloed hadden en waardoor de rol van de burger in het politieke en maatschappelijke bestel geminimaliseerd werd.

In het publieke debat is de term "Verzuiling" na de Tweede Wereldoorlog in zwang gekomen om in het bijzonder om het omroepbestel als "het symbool" van die verzuiling te kritiseren. Het omroepbestel werd de speelbal van allerlei belangengroepjes, waardoor er een fragmentatie verscheen en "verspilling" de hoofdtoon van de commentaren op het bestel vormde. Was de focus op het omroepbestel gericht, verzuiling ging veel dieper en greep veel structureler in de opbouw van de maatschappij in.

Betekenis van de studie van Lijphart

"Tot in de jaren zestig was de Nederlandse samenleving sterk verzuild. Protestanten, katholieken, liberalen en socialisten hadden allemaal hun eigen verenigingen, scholen, tijdschriften en kranten", is een beeld dat tot op de dag van vandaag wordt opgehangen, voornamelijk door politici en journalisten. Daarbij hoort een visie op de Nederlandse politiek waarin het de taak van de leiders van die zuilen was om door beleidscompromissen de samenleving bij elkaar te houden. Volgens Lijphart was het globaal zo dat de bevolking sterk van elkaar gescheiden "van de wieg tot het graf" zich in eigen kring organiseerden, van zuigelingenzorg, via school, pers en andere media, verenigingen, sport, maatschappelijk werk, gezondheidszorg, etc. en dat het slechts door toedoen van de zuilelites tot een evenwichtige ontwikkeling is gekomen. Dit beeld is feitelijk, maar ook historisch onjuist en onhoudbaar.

Het is een onmiskenbare verdienste van Lijphart dat hij als eerste een beschrijving heeft proberen te geven van het Nederlandse politieke bestel, dat alom als ingewikkeld wordt beschouwd. Hij is daarbij uitgegaan van het populaire beeld dat over de Nederlandse sociaal-politieke verhoudingen bestaat. De poging om dit beeld te laten passen in de pluralistische democratietheorie is nieuw. Al met al levert Lijphart een soort standaard referentiewerk voor politici en journalisten en hun gangbare interpretatie van de Nederlandse politiek. Alleen daarom is het al van belang kennis te nemen van het werk.

De pluralistische democratietheorie geeft aan dat indien een samenleving een sterke mate van structurele heterogeniteit heeft [d.w.z. verschillend is georganiseerd naar fundamentele kenmerken als etniciteit, taal of godsdienst], er slechts dan een stabiel politiek stelsel kan ontstaan, indien in het maatschappelijk organisatiepatroon die heterogeniteit wordt gematigd door overlappende lidmaatschappen. De gematigdheid ontstaat doordat mensen hun eventuele verschillen in directe confrontatie met elkaar leren relativeren binnen de georganiseerde verbanden.

Lijphart's probleemstelling is nu

A dat je in een sterk verdeelde samenleving [d.w.z. een samenleving waarin structurele heterogeniteit – etniciteit, religie, taal - ook als zodanig georganiseerd is] geen stabiele democratie kan verwachten;

B dat Nederland in de periode 1917-1967 zeer sterk verdeeld was [verzuiling], maar toch een stabiel politiek stelsel had;

en hij verklaart die ogenschijnlijke paradox door te wijzen op de pacificatie-politiek van de partijelites, die ervoor zorgden dat de middelpuntvliedende werking van de verdeeldheid [verzuiling] volledig gecompenseerd werd door de samenwerkingsbereidheid van de elites.

In vaktaal uitgedrukt heet het dan dat het samenwerkingsgedrag van de politieke elites functioneel equivalent is aan [d.w.z. dezelfde werking heeft als] de overlappende lidmaatschappen uit de pluralisme-theorie.

Nog verdergaand zegt Lijphart dat het gescheiden leven van de verschillende bevolkingsgroepen in Nederland eerder stabiliserend dan destabiliserend heeft gewerkt. De maatschappelijke saamhorigheid, de nationale solidariteit was geheel afhankelijk van de zuilélites. De verzuilde bevolking was per definitie niet saamhorig, niet solidair. Verzuiling doorbreekt de maatschappelijke solidariteit. Het is dan logisch dat de in de jaren 60 ingezette ontzuiling tot grote problemen aanleiding kan geven.

Evaluatie en vraagstelling

Het is onduidelijk waarom juist 1967 als keerpunt in de pacificatiepolitiek wordt beschouwd door Lijphart. Het enige opvallende van de verkiezingen in dat jaar was het verdwijnen van de confessionele parlementaire meerderheid. Tussen 1917 en 1967 hebben de confessionele partijen d.w.z. partijen op religieuze [protestantse of katholieke] grondslag, onafgebroken over een politieke meerderheid in het parlement kunnen beschikken. Onderzocht zou daarom moeten worden of er verband bestaat tussen de pacificatiepolitiek en de confessionele meerderheid. De langdurige perioden van coalitievorming en de talloze conflicten tussen de confessionele elites onderling wijzen niet op veel pacificatie of accommodatie als mentaliteit; echter er was wel het besef dat uiteindelijke overeenstemming een noodzakelijke voorwaarde was voor machtsbehoud van ieders positie als zuilelite en het behoud van de gezamenlijke parlementaire meerderheid, waardoor elites gedwongen werden hun onderlinge conflicten te matigen. De vraag is of het niet meer het volk was dat de elites dwong tot samenwerking, dan dat het de elites waren die het volk bij elkaar hielden.

Het meest merkwaardig is Lijphart's veronderstelling dat de elites voor pacificatie en accommodatie kozen, terwijl de geschiedenis van oudsher laat zien dat het bij uitstek de elites zijn die op vrijwel alle terreinen elkaar bestreden. Cabaretier Wim Kan noemde de Nederlandse elites "de gekwetsten", wanneer er over en weer onwelgevallige uitspraken werden gedaan, demonstreerde het slachtoffer zich "gekwetst" te voelen. Er volgde dan een min of meer langdurige uitsluiting van de dader. Verzuiling en onverdraagzaamheid gaan hand in hand. In tegenstelling tot Lijphart's bewering, zijn er niet zoveel aanwijzingen dat de politieke elites zich bewust waren van de centrifugale werking van de verzuiling, zo die er al was, en daarom naar samenwerking hebben gestreefd. Tussen 1917 en 1939 werden de socialisten per definitie van samenwerking uitgesloten [RK-leider Nolens: "slechts in uiterste noodzaak"; AR-leider Colijn: "geen sprake van"!] en mochten de liberalen heel even tussen 1933 en 1937 meedoen, omdat het met liberalen nu eenmaal gemakkelijker is bezuinigen op de overheidsuitgaven door te drukken, dan met uitsluitend confessionelen. In de periode vóór de Tweede Wereldoorlog bleek de confessionele meerderheid, incidenteel in samenwerking met de liberalen, niet in staat het hoofd te bieden aan de economische crisis.

Eerst na de Tweede Wereldoorlog werd de samenwerking met de sociaaldemocraten gezocht, primair vanuit de KVP: de Rooms-Rode coalitie, als garantie voor de wederopbouw en het herstel van de bedrijvigheid en met als doel werkeloosheid en armoede te bestrijden en de participatie van iedereen aan het maatschappelijk leven mogelijk te maken. Het beleid was gestoeld op de gedachte dat er een collectieve verantwoordelijkheid was voor de welvaart en het welzijn van allen binnen de context van een democratische rechtsstaat, opdat niemand wordt uitgesloten van deelname. Hoe zich dat verhiel tot het publiek gefinancierde stelsel van private instellingen en organisaties op religieuze basis, is van meet af aan een probleem gebleken. Onder sterke invloed van de RK Kerk [het beruchte Mandement van 1954] kwam aan de Rooms-Rode coalitie een einde.

De spelregels die Lijphart aangeeft zijn normale spelregels van iedere coalitiepolitiek in een meerpartijenstelsel gericht op het maken van compromissen. Ze worden al door D.A. Rustow

in 1955 geformuleerd als geldend voor een meerpartijenstelsel. Slechts het afzien van de uitoefening van de parlementaire functie [**DE REGERING REGEERT**] is specifiek Nederlands. Deze regel pas overigens geheel in de confessionele visie op de inrichting en het functioneren van de staat, waarbij aan de overheid het zwaarste gewicht wordt toegekend, waarin ook het parlement wordt gezien als slechts één van de medezeggenschapsorganen naast de belangengroepen. Voor liberalen en socialisten was deze dociele rol van het parlement "onnatuurlijk". Je ziet dan ook dat die spelregels na 1967 gehandhaafd blijven, maar dat juist die toevoeging verandert. Het parlement wil mee gaan regeren via regeerakkoorden, kabinetsformatie, etc., leidend tot wat we nu zien als parlementaire regeringsmeerderheid die samen met het kabinet tegenover de parlementaire minderheid zijn machtspositie maximaal uitoefent. Dat is niet partijpolitiek bepaald, maar structureel. De oppositie zou het als regeringspartij evenzeer doen. Het is het gevolg van het parlementariseren van het politiek bestuur. De vraag is of de periode 1917-1967 een bijzondere periode is in de Nederlandse politieke geschiedenis, of juist niet en dat er eigenlijk pas na 1967 een soort verandering is opgetreden in termen van historische ontwikkeling. Daarmee zijn we in de discussie over de verzuiling.

Is het beeld dat Lijphart van de verzuiling geeft een juist beeld? Lijphart fundeert de zuilen in de levensbeschouwelijke verdeeldheid in drie stromingen, die zo ongeveer vanaf de tachtigjarige [godsdienst]oorlog zouden hebben bestaan. Hij beschrijft het als drie sterk van elkaar gescheiden levende bevolkingsgroepen. Het zijn dan twee kerkelijke zuilen [Protestants en Katholiek] en een restgroep, die wordt aangeduid als "algemene zuil". Deze verdeling noemt hij de verticale scheidslijn. Uit historisch en sociologisch onderzoek kan zonder meer worden geconcludeerd dat Lijphart een statisch beeld vanuit de 2^e helft van de 20e eeuw terug redenerend geconstrueerd, c.q. geprojecteerd heeft.

De wat halfslachtige benadering door Lijphart van de verzuiling blijkt ook heel goed in zijn beschouwing over de verzuilde elites. Onder de noemer van "interlocking directorates", wat zoiets als overlappende bestuurslidmaatschappen betekent, vermeldt hij functies van mensen bij instellingen. Het begrip dubbelfuncties is uitsluitend toelaatbaar, indien de functies ook aan elkaar gekoppeld zijn. Zo was er bijvoorbeeld in de KVP-fractie een plaats voor de KAB-voorzitter of bestuurslid, een bestuurslid van de werkgevers, een bestuurslid van de KRO, etc. En zo was het ook in ARP en CHU. Zo probeerden de confessionele partijen een zo getrouw mogelijke afspiegeling van hun achterban in hun politieke fracties te realiseren. Hooglerschappen mogen niet als dubbelfuncties worden aangemerkt, omdat de benoeming tot hoogleraar niet aan enige andere functies gekoppeld was, noch in passieve, noch in actieve zin. Het feit dat Lijphart te weinig naar het organisatiepatroon heeft gekeken, doet hem de vele overlappende lidmaatschappen met de onderwijswereld, gezondheidszorg, maatschappelijk werk etc. missen. Indien je dat wel meerekent dan zie je pas goed het verschil tussen enerzijds de confessionele partijen, die een organisatorische afspiegeling van het hele maatschappelijk leven zijn, en de niet-confessionele partijen, die slechts beperkt "vertegenwoordigers", lees belangenbehartigers, van de media en sociaaleconomische groeperingen hebben. Tot zover de inleiding op de te onderzoeken vragen.

De religieuze conflicten in de Republiek

Hoewel de 80-jarige oorlog niet primair een godsdienstoorlog was, maar een politieke opstand tegen een tirannie, speelden religieuze tegenstellingen van meet af aan wel een belangrijke rol. Het Placaet van Verlatinge van 26 juli 1581 [de geboortedatum van onze zelfstandigheid; zou onze nationale feestdag moeten zijn] laat de opstand tegen tirannie duidelijk zien [kerntekst in vertaling]:

De Staten-Generaal van de Verenigde Nederlanden groeten allen die dit zullen zien of horen lezen. Het is algemeen bekend dat een vorst van een land door God tot hoofd van zijn onderdanen is aangesteld om dezen te beschermen en te bewaren voor alle onrechtvaardigheid, schade en geweld, zoals een herder zijn schapen moet beschermen, en dat de onderdanen niet door God geschapen zijn ten behoeve van de vorst, om hem in alles wat hij beveelt - of dat nu godvruchtig of niet godvruchtig, rechtvaardig of niet rechtvaardig is - onderdanig te zijn om hem als slaven te dienen. Integendeel, de vorst is er ter wille van de onderdanen, zonder welke hij geen vorst is, om hen rechtvaardig en verstandig te regeren en te verdedigen, en hen lief te hebben zoals een vader zijn kinderen en een herder zijn schapen; hij zet zijn lichaam en leven op het spel om hen te beschermen. Wanneer hij dit niet doet, maar in plaats van zijn

onderdanen te beschermen probeert hen te onderdrukken, overmatig te belasten, te beroven van hun oude vrijheid, privileges en oude gewoonterechten, en hen als slaven te bevelen en te gebruiken, moet hij dus niet als een vorst, maar als een tiran worden beschouwd. Dan staat het zeker zijn onderdanen vrij hem niet meer als vorst te erkennen - vooral nadat er in de Staten van het land overlegd is -, maar hem te verlaten en in zijn plaats een ander tot soeverein te kiezen om hen te beschermen, zonder dat dit verkeerd is.

Verzet tegen een kerkelijke en wereldlijke tirannie impliceerde ook religieuze tegenstellingen. De tirannie werd in direct verband gebracht met de rooms-katholieke kerk die zoals vanouds overheersende macht over de vorst uitoefende. In de Unie van Utrecht werd het "*cujus regio, ejus religio*" als grondtoon aanvaard en dat betekende dat vooral in de oostelijke provincies het katholicisme vrijelijk kon worden beleefd. In de protestantse provincies heerste er echter geen godsdienstvrede. In het begin van de zeventiende eeuw waren er stevige conflicten. De orthodoxe Calvinisten duldden geen andere religies. In Amsterdam verbood de Vroedschap Lutherse bijeenkomsten en verdreef Lutherse predikanten uit de stad. De orthodox calvinistische dominees [volgelingen van Gomarus] gingen zelfs zo ver dat zij hun kerkvolk opriepen om de huizen van de Remonstranten [volgelingen van Arminius] in brand te steken. De calvinistische onverdraagzaamheid onder aanvoering van de orthodoxe elite vierde hoogtij en dat zou het politieke en religieuze klimaat in de periode van de Republiek typeren. De politiek-religieuze machtsstrijd tussen de verschillende elites werd over de hoofden van het tegen elkaar opgehitste volk uitgevochten [Calvinisten versus Libertijnen; Arminianen/Remonstranten versus Gomaristen/Orthodoxen; Orangisten versus Staatsgezinden; Prinsgezinden versus Patriotten, etc.], soms met het hoofd van een prominent als inzet [Oldenbarnevelt, de gebroeders de Witt]. De Orangisten vormden de eerste politiek-populistische beweging in de Republiek, waarbij het volk werd opgeruid om zich tegen de Staatsgezinde Regenten te verzetten en de Stadhouder te steunen. Na 1648 hadden velen het gevoel – voor zover het de tirannie betrof – van de regen in de drup te zijn beland. Dat het volk de stammenstrijd tussen de elites zat was, bleek in het Rampjaar 1672, toen de stedelijke bevolking de eigen soldaten aanvielen die steden en dorpen moesten verdedigen, toen boeren weigerden verdedigingswerk te bouwen en het Staatse Leger moest worden ingezet om het volk tot medewerking aan de verdediging te dwingen. De Engelse Ambassadeur in Den Haag, William Temple, verbaasde zich er over dat een volk dat zo heftig in de 80-jarige oorlog voor de eigen vrijheid had gestreden het in de Hollandse oorlog van 1672 zo liet afweten. [Sir William Temple: Observations upon the United Provinces]. Op den duur kregen de orthodox-calvinistische orangisten de overhand, maar werden na de Franse Revolutie door de Patriotten, een volksopstand tegen het Ancien Régime, verdreven. In de Bataafse Republiek kwam een Staatsregeling op 1 mei 1798 tot stand die is te beschouwen als de eerste Grondwet van Nederland, aan alle eisen van democratie voldoet en tot op heden nog niet is geëvenaard. Uitgangspunt was de gelijkheid van alle burgers, ongeacht geboorte, bezitting of rang; er is een eenheidsstaat met burgerrechten en -plichten en een gekozen volksvertegenwoordiging. In de Orangistische geschiedschrijving van de 19^e en 20^e eeuw wordt deze periode daarom doodgezwegen.

Tot op de dag van vandaag ontlenen mensen in de Lage Landen, zoals in de tijd van de Republiek, hun identiteit primair aan de stad, streek of landgoed waar zij geboren en getogen zijn; interregionale mobiliteit was tot diep in de 19e eeuw zeldzaam. Bovendien was er sprake van grote religieuze verscheidenheid met rooms-katholieken, calvinisten, lutheranen, joden, remonstranten, etc. De religieuze verscheidenheid in Nederland "als protestantse natie" heeft nooit het karakter van volstrekt gescheiden levende bevolkingsdelen gehad. De ruimtelijke spreiding en de onderontwikkelde communicatiemogelijkheden lieten dat niet toe. In het normale dagelijkse leven ontmoetten de verschillende bevolkingsgroepen elkaar, ondanks de discriminatie van niet-calvinisten door de overheid. Alle religies schikten zich echter in de dominante Calvinistische Staatskerk, vooral in het publieke domein, waarin niet-calvinisten weinig mogelijkheden hadden. Van een gedecentraliseerde eenheid in de Republiek werd Nederland een gecentraliseerde verdeeldheid in de Monarchie: de opkomst van de Verzuiling in de 19^e eeuw als streven naar eigenheid en emancipatie.

De Franse Revolutie, met de Bataafse Republiek in Holland, maakte een einde aan de fragiele samenwerking van relatief autonome provincies in de Republiek, maar ook een echte eenheidsstaat past niet in de cultuur van de Lage Landen. Weliswaar is getracht een Nationale Eenheidsstaat met als motto "God, Nederland en Oranje" te creëren, maar een succes was

dat niet. De drie woorden staan voor de eeuwenoude tegenstellingen op het gebied van godsdienst, identiteit en staatsinrichting. Voor wat dat laatste betreft wordt Nederland wel eens een republiek met een koning als staatshoofd genoemd. In tegenstelling tot een groot deel van Europa heeft het extreme nationalisme in Nederland nooit voet aan de grond gekregen op enkele kleine bewegingen, zoals de NSB, na. Een nationale identiteit, "de Nederlander", spreekt niemand aan en bestaat dus ook niet.

De wortels van de Verzuiling liggen in het begin van de 19e eeuw.

De verdeeldheid begon in de protestants-christelijke stroming als fundamentalistische reactie op de Franse Revolutie. Met het Weense Congres ontstond een tijdgeest dat met conservatisme en het onrealiseerbare verlangen naar het Ancien Régime kan worden aangeduid. In die tijd ontstond de Antirevolutionaire en Christelijk-Historische beweging, met als uitgangspunt "Tegen de Revolutie het Evangelie", in een poging om de macht van de Nederlands-Gereformeerde Staatskerk uit de Republiek nu in de Monarchie te herstellen en ook het "herstel" van de orthodox-calvinistische samenleving onder leiding van de – na 1816 – Nederlands Hervormde Kerk als staatskerk. Dat geeft ook meteen het tweeledig karakter aan. Men wilde niet alleen de politiek, maar ook de kerk zelf opnieuw funderen. Het Reveil en de Afscheiding in de jaren dertig zijn daarvan het voorbeeld. In deze fase was de protestants-christelijke stroming een onderdeel van de conservatieve regentenmonarchie van Willem I. De protestants-christelijke stroming overheerste in het conservatisme zodanig, dat het in de plaats daarvan trad. De belangrijkste tegenstanders waren de vrijzinnigen [dus rechtzinnig tegen vrijzinnig], in hoofdzaak "een groepering" die we later zouden aanduiden als liberalen.

Het conservatisme als staats- en maatschappijopvatting was dominant tijdens de eerste helft van de 19e eeuw. Vanaf de jaren 30 kwam het liberalisme als staats- en maatschappijopvatting op. Met de grondwetswijziging van 1848 en de daarbij geregelde invoering van het parlementair stelsel, scheiding van Kerk en Staat, inclusief godsdienstvrijheid, werd het oorspronkelijk beoogde doel van de protestants-christelijke stroming [het orthodox-calvinisme van de gehele samenleving onder één Staatskerk] onbereikbaar. De antipapistische Aprilbeweging van 1853 was in feite de laatste poging. Geleidelijk werd daardoor het perspectief omgekeerd. Na het fiasco van de Aprilbeweging ontstond er verdere kerkelijke verdeeldheid. Het waren van meet af aan de elites die elkaar bestreden, niet het volk onderling.

Onder leiding van Kerk en Partij trokken de orthodoxen zich terug "in eigen kring" om daarbinnen hun eigenheid te kunnen realiseren en dat werd een zuil met een complex aan eigen organisaties, afgeschermd van de steeds seculier wordende samenleving. Was de strijd tegen "de paganistische staat" verloren, de strijd om de maatschappelijke instellingen zou beginnen. Vanuit de maatschappelijke instellingen moest de orthodox-calvinistische kerstening van de samenleving zich voltrekken. Binnenkerkelijk werd de strijd ook gevoerd. Dat leidde in de jaren tachtig van de 19e eeuw tot de Doleantie, de verzelfstandiging van de Gereformeerde Kerken uit de Hervormde Kerk. Met de slogan "apart wat kan, samen wat moet" leidde dominee Abraham Kuiper die strijd, met het bewuste doel de bevolking in gescheidenheid te organiseren. De protestants-christelijke stroming volgt in de politieke partijvorming sterk de kerkelijke verdeeldheid. Zo is de Antirevolutionaire Partij primair de partij van de Gereformeerden en de Christelijk-Historische Unie de partij van de Orthodox-Hervormden. Daarmee is de eerste zuilvorming aangegeven.

Na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie voor de rooms-katholieken in 1853 zag de katholieke elite een mogelijkheid om van de discriminatie door de Protestantse dominant af te komen en een gelijkwaardige plaats in de samenleving te veroveren. Vooral de sterke overheidsgreep op de benoeming van rechters, burgemeesters, hoogleraren en andere functionarissen die de dominantie van de Protestanten waarborgde, moest worden ingezet om de emancipatie van de rooms-katholieken te realiseren. Ook het katholicisme trachtte vanuit de kerk greep op de bevolking te vestigen en tot verzet tegen overheidsdiscriminatie aan te zetten. De straf hiërarchisch georganiseerde RK-Kerk met zijn centralistische leiding dwingt bijv. via onthouding van kerkelijke sacramenten [zoals huwelijksluiting] de katholieke bevolking in het kerkelijk organisatiepatroon te lopen. Onder leiding van Kerk en Partij werd het katholieke bevolkingsdeel gemobiliseerd om zowel kwantitatief als kwalitatief een machtsblok te vormen met als doel via de overheid in het publieke domein ook en plaats te

kunnen verwerven. Ook de katholieken creëerden een zuil met een complex van organisaties op het gebied van onderwijs, gezondheidszorg, maatschappelijk werk, media, sport, cultuur, etc. Vanuit dezelfde motieven als de calvinisten bestreden ook de katholieken wat zij als de demoraliserende werking van de modernisering ondergingen [industrialisatie, rationaliteit, democratie, ontkerkelijking, secularisatie, enz.].

Kenmerkend voor de Verzuiling is de mobilisatie van het kerkvolk, door kerkelijke en religieuze elites in gang gezet om via politieke machtsvorming specifieke doeleinden te bereiken. Daartoe werden het gehele maatschappelijk leven omvattende particuliere organisaties en instellingen op religieuze grondslag in het leven geroepen [confessionalisme]. De rol van de kerken in de verzuiling is doorslaggevend in samenwerking met de politieke partijen. De "verzuiling" als structuur begint ook pas in de tweede helft van de 19e eeuw. Eerst dan wordt getracht een gemengd levende bevolking langs religieuze scheidslijnen, die ook toen pas werden geformuleerd, te verdelen in afzonderlijke blokken. Daarom bestaat de algemene zuil ook niet. De kleinere christelijke kerkgenootschappen, de joodse gemeenschap, de humanisten en anderen hebben natuurlijk ook eigen instellingen, maar nooit een politieke partij die aan de macht wil deelnemen als ondersteuning voor de eigen instellingen en organisaties, maar die instellingen bestrijken slechts een beperkt gebied en hebben nooit de bedoeling of het effect van verdeling gehad. In tegenstelling tot de "zuilen" ontbreekt hier een organiserende eenheid. Lijphart geeft in feite de rol van de kerken, via het begrip kerksheid, toe. Kerksheid heeft een hoge voorspellende waarde voor de mate van verzuiling. Toch is de verzuiling ook onder de protestantse en katholieke bevolking nooit 100% geweest, zoals hij zelf aantoont.

De confessionele parlementaire meerderheid [1917-1967] als noodzakelijke voorwaarde voor het verzuilde maatschappelijk bestel

Na invoering van het Algemeen Kiesrecht in het begin van de twintigste eeuw kregen de confessionele politieke partijen tussen 1917 en 1967 een parlementaire meerderheid met gelijkgerichte belangen: permanente meerderheidsmacht voor respectievelijk "organisatie in eigen kring" [gereformeerden/ARP] en "emancipatie in het publieke domein" [katholieken/RKSP/KVP], waarbij de minderheid zich in het systeem van publiek gefinancierde private instellingen en organisaties moest schikken. In deze periode organiseerden de gereformeerden ruim 90% en de katholieken ongeveer 75% van de kerkgangers in de zuil. De Hervormden waren niet zo verzuild. Op den duur werden vooral de media door de sterke partijpolitieke greep gezien als het symbool van de Verzuiling. Bijvoorbeeld: KVP-leider Romme was staatkundig hoofdredacteur van de Volkskrant en pater Henri de Greve gebruikte de KRO-microfoon om het katholieke volksdeel tot voortplanting aan te sporen, opdat er een meerderheid van katholieken in Nederland zou komen [bron: Van Heek's studie over het geboortenniveau van de Nederlandse Katholieken]. En dat gold ook vooral voor de gereformeerden. De katholieken hadden een eigen ideologie voor de staatkundige en maatschappelijke organisatie, o.a. gebaseerd op het subsidiariteitsbeginsel en het corporatisme, maar binnen de zuil waren zeker ook liberalen en socialisten. Datzelfde gold voor de gereformeerde zuil, die zich fundeerde op Dooyeweerd's "soevereiniteit in eigen kring".

Liberalen en socialisten die buiten de verzuiling stonden waren in de minderheid en zo gedwongen zich in de opgelegde maatschappelijke organisatie te schikken. Van alle vormen van maatschappelijke voorzieningen waren er altijd minstens drie: een privaat-katholieke, een privaat-protestantse, en een publiek-algemene. Katholieken en Protestanten – hoofdzakelijk gereformeerden – hadden de volledige zeggenschap over de eigen instellingen en organisaties, ondanks dat die voor publieke rekening kwamen, terwijl de publieke instellingen en organisaties direct onder het politieke gezag stonden, waarin de katholieken en protestanten de meerderheid hadden. Die structuur was er van zuigelingen tot en met de universiteit, van beroepsorganisaties tot met de werkgevers- en werknemersverbanden. In feite gaven de politieke elites leiding en zeer actieve steun aan de verzuiling, in het bijzonder via staatsfinanciering van de bijzondere instellingen. De groei van deze instellingen tijdens de verzuiling was ook onvoorstelbaar groot. Na 1967 leek dit systeem echter onbetaalbaar en onwerkbaar te worden. Veel van de problemen op financieel gebied in de tweede helft van de 20e eeuw zijn rechtstreeks gevolg van die verzuiling.

Aan de andere kant heeft de volledige staatsfinanciering ook bijgedragen aan het proces van ontzuiling. Een van de belangrijkste middelen van de kerken om de bevolking achter de ei-

gen organisaties te krijgen, was de heffing van een eigen bijdrage. De honderd procent overheidsfinanciering maakte dat overbodig, waardoor tevens de "emotionele" binding met de eigen instellingen en organisaties deels verloren ging. Een tweede effect van de subsidiëring was de beroepsontwikkeling. De oorspronkelijke – onbetaalde - kerkelijke vrijwilligers werden vervangen door – betaalde - beroepskrachten. Op den duur vonden die beroepskrachten echter hun collegiale belangen met beroepsgenoten in anders gerichte instellingen belangrijker dan de religieuze samenhang van de zuil.

De ontzuiling zet in nadat het Katholieke episcopaat het mandement in 1954 het licht hadden laten zien. Het steeds bewuster wordende kerkvolk liet zich niet gezeggen hoe het moest denken en wat wel of niet mocht. Het directe resultaat was dat bij de Kamerverkiezingen op 13 juni 1956 de PvdA meer stemmen kreeg dan de KVP en de KVP de succesvolle Rooms-Rode coalitie in december 1958 onder druk van de RK Kerk verbrak. Dat zou grote gevolgen hebben: geen sluitende begrotingen meer, geen beheersing staatsschuld. Binnen de zuilen kregen de liberalen de overhand en de samenwerking met de VVD opende nieuwe inzichten in het financiële beleid, waarbij begrotingstekorten en oplopende staatsschuld werden ingezet om economische groei te realiseren. Bij de ontzuiling, gedeeltelijk ook veroorzaakt door de ontkerkelijking in katholieke kringen, zie je dan ook deze liberalen uit de zuilen breken en zich in de verwante politieke organisaties begeven. In de zuilen bleven de conservatieven achter.

Er is sprake van op levensbeschouwelijke basis verzuilde bevolkingsdelen [katholieken en protestanten] en een niet-verzuild bevolkingsdeel. Er is weliswaar gepoogd vanuit de kerken tot een zo volledig mogelijke verzuiling te komen, maar dat is mislukt. De periode 1917-1967 is een periode van de verzuilde meerderheid tegenover een niet-verzuilde minderheid. De definities van Kruijt zijn dan ook beter dan Lijphart's omschrijving. Kruijt gaat uit van een proces van verzuiling, c.q. ontzuiling. Namelijk de mate waarin de kerken in staat zijn "hun" volksdeel te laten deelnemen in het organisatiepatroon. Daaruit vloeit ook het verschil tussen algemene en bijzondere instellingen voort. Algemene instellingen beogen een ontmoeting te zijn van de verschillende levensbeschouwingen en niet-levensbeschouwelijk georiënteerden; het initiatief hiertoe ligt veelal bij de overheid. Bijzondere instellingen beogen juist het apart-zijn binnen eigen levensbeschouwing; de kerken geven leiding aan dit wat genoemd wordt "particulier initiatief".

Gezien het karakter van de verzuiling, met zijn duidelijke politieke aanspraken, is het natuurlijk wel van belang of een meerderheid van de bevolking verzuild is of juist niet. Dat is de werkelijke betekenis van 1967: het wegvallen van de politieke steun voor de confessionele meerderheid.

Kerkelijke registratie als voorwaarde voor de verdeling van subsidies en baantjes

De Verzuiling had ook een aantal al dan niet bedoelde gevolgen. In de bevolkingsregisters was de registratie van de kerkelijke gezindte verplicht. Op grond van bijvoorbeeld de religieuze samenstelling van de bevolking van een gemeente moest het gemeentelijk apparaat daar een afspiegeling van vormen. Wanneer er een vacature in de ambtenarij kwam, dan werd gekeken naar de meest recente verhouding van de religieuze gezindten en op grond daarvan werd besloten een gereformeerde, hervormde, katholiek e.d. te benoemen. Op dezelfde wijze werden subsidies aan instellingen vertrekt, etc. Daardoor zien we een gigantische toename van de overheidsbureaucratie. Om de financiering van het complex particuliere instellingen en organisaties te verantwoorden was een omvangrijk ambtelijk apparaat nodig om criteria op te stellen op grond waarvan subsidies werden verstrekt. Ook moesten de uitgaven worden gecontroleerd, etc. Daartoe werd op elk niveau een omvangrijk ambtelijk apparaat opgebouwd, met als gevolg dat de ambtenarij een veel beter contact met de bevolking had dan de politici die hoog gezeten zich van het volk distantieerden. Een negatief effect van deze registratie bleek tijdens de Jodenvervolging in de Tweede Wereldoorlog; uit het bevolkingsregister was precies na te gaan waar Joodse mensen woonden met als gevolg dat uit Nederland het hoogste percentage Joden naar de vernietigingskampen is geleid en Nederland met een nog steeds voortdurend Holocaust-trauma is opgezaald. In het begin van de Tweede Wereldoorlog probeerde het verzet – o.a. Gerrit van der Veen in Amsterdam – het bevolkingsregister te vernietigen; dat was vergeefs.

Machtspolitiek als inzet om de Verzuiling te voltooien, leidend tot zijn ondergang

De verzuiling als publiek gefinancierd stelsel van private instellingen en organisaties werd in wetten en structuren zodanig vastgelegd, dat in de periode van ontzuiling als gevolg van het wegvallen van de confessionele meerderheid, ontkerkelijking en beroepsvorming, het heel moeizaam werd om naar een democratisch politiek bestel te groeien dat niet slechts "een vreedzame wisseling van de macht na verkiezingen" [minimalistische opvatting van democratie] kon bewerkstellingen, maar ook een geloofwaardig beleid kon presenteren dat op vertrouwen van de bevolking kon rekenen. De Verzuiling was een proces waarin de elite van de combinatie kerk en partij een achterban organiseerde om macht te creëren, een top-down proces, terwijl de ontzuiling een bottom-up proces was als gevolg van ontkerkelijking, beroepsvorming en de verspilling c.q. onbetaalbaarheid van de verzuiling.

In Nederland is het democratisch besef nauwelijks aanwezig. Democratie als zelfbeschikking over leven en lichaam, medebesikking over wonen en werken, en een sterke positie als burger in het politieke en maatschappelijke bestel, is niet hoog ontwikkeld. De politieke en maatschappelijke elites hebben, net als in de Republiek, hun greep op het bestuurlijke complex van de samenleving nooit uit handen willen geven, waardoor tot op de dag van vandaag aan de belangrijkste eis van een democratisch bestel, namelijk het rechtsreeks kunnen kiezen van de eigen bestuurders en het als zodanig gekozen kunnen worden, nog steeds niet wordt voldaan. "Het volk op afstand", verwoordt de angst onder de elites dat zij de macht verliezen.

Verzuiling en ontzuiling zijn een dynamisch geheel van processen, die samenhangen met het vermogen van de verschillende levensbeschouwingen om hun achterban gescheiden te organiseren. De ontzuiling van de jaren zestig van de 20^e eeuw hangt rechtstreeks samen met de verminderde controle van de kerken op de gelovigen. Er zal echter altijd een religieus gefundeerde zuilbehoefte blijven bestaan. De grondmotieven uit de 19e eeuw, christelijke moralisering en aparte beleving van de eigenheid, blijven - zij het bij steeds minder mensen - nog steeds aanwezig.

Vormen de religies verticale scheidlijnen, de horizontale scheidlijnen, zoals liberalen en socialisten, stonden daar haaks op en vormden als zodanig een alternatieve keuze. De horizontale en verticale scheidlijnen lopen dan ook dwars door elkaar, hetgeen een zeer dynamisch beeld van de partijvorming geeft. De levensbeschouwelijke scheidlijn en de sociaaleconomische scheidlijn vormen telkens alternatieve keuzemogelijkheden. De verscheidenheid van de ene scheidlijn wordt beoogd samen te bundelen op de andere scheidlijn. Dus liberalen en socialisten brengen de levensbeschouwelijke tegenstellingen bij elkaar; er zijn katholieke, hervormde en andersgezinde socialisten of liberalen, die de sociaaleconomische tegenstellingen proberen te overbruggen. De katholieken en protestantschristelijken brengen de sociaaleconomische tegenstellingen bij elkaar; er zijn resp. katholieke of protestantse werknemers, werkgevers, boeren, middenstanders etc. Er is echter wel een fundamenteel verschil. Katholieken en protestanten hoeven elkaar niet electoraal [naar de kiezers toe] te bestrijden; je zou bij wijze van spreken van geloof moeten veranderen. Liberalen en socialisten concurreren elkaar wel degelijk, vooral in de middengroepen. Vandaar dat een levensbeschouwelijke coalitie gemakkelijker wordt geformeerd, en een sociaaleconomische coalitie vrijwel nooit. De confessionele meerderheidscoalitie is een natuurlijke en aannemelijke zaak, zeker waar de religieuze partijen permanent ideologische strijd moeten voeren tegen zowel het liberale als het socialistische alternatief. Toch zie je dat confessionele samenwerking nooit echt stabiel of van harte is.

Met betrekking tot de samenwerkingsbereidheid zijn vragen te stellen, omdat het in hun vermogen lag om een einde te maken aan de verzuiling. De politieke elites hebben dat bewust nagelaten en daarom moet een alternatief model worden geschetst.

De matrix van zuilen en ideologieën als alternatieve verklaring

Er is geen sprake van een centrifugale werking van de verzuiling, maar van een centripetale werking. Indien je nauwkeurig de politieke opstelling en programma's van de liberalen en socialisten vanaf 1945 bekijkt, dan zie je als het ware een verschuiving naar de confessionele middenposities. Het hoogtepunt van deze ontwikkeling lag in 1963 toen de partijen volledig uitwisselbaar waren, zonder dat er invloed was op het beleid [de kabinetten-Marijnen/Cals/Zijlstra van 1963-1967]. Het wegvallen van de confessionele meerderheid in 1967 ech-

ter versterkte de polarisatie, omdat de confessionele minderheid toen gedwongen werden echt te kiezen tussen liberalisme of socialisme in de samenwerking. De centrifugaliteit is van na 1967.

Indien er sprake is van stabiliteit, dan is dat van de kiezersaanhang. Vooral de katholieken zijn zeer stabiel, de protestantschristelijken en de socialisten iets minder. De liberalen maakten een vrijwel gehele verdwijning mee, maar zijn aan het eind van de periode in 1967 weer ongeveer even sterk als in 1917 de rechts-liberalen waren. Die stabiliteit van de machtsbasis geeft als het ware de politieke elites een hoeveelheid speelruimte om de coalitiepolitiek te kunnen voeren; bij een crisis weet men toch weer even sterk te komen. De instabiliteit van de kabinetten in de langdurige formaties moeten daaruit worden verklaard.

De confessionele partijen vormden een soort verticale afspiegeling van de maatschappelijke belangen. Het interne partijcompromis kwam beleidsmatig gezien overeen zolang de confessionelen het hele maatschappelijke veld en de sociale hiërarchie wisten te bundelen. Tussen de confessionele partijen was er zakelijk niet zoveel compromis te sluiten; men wilde eigenlijk hetzelfde. Levensbeschouwelijk waren er echter wel grote verschillen, maar die waren onoplosbaar en werden daarom terzijde geschoven! Beleidsmatig was er weinig speelruimte.

De oplossing voor die dubbelpositie [machtsbasis met veel speelruimte, beleidsmatig weinig speelruimte] werd gevonden in een zeer belangrijke formule: **DE REGERING REGEERT**. Dat wil zeggen dat het parlement zich onthield van beleidsverantwoordelijkheid. De enige taak van het parlement was het spelen van het machtsspel: het in stand houden van het kabinet. Maar veel belangrijker dat "de Regering regeert" bleek de praktijk van "**DE REGERING BENOEMT**". Er is geen land in Europa waar de Regering een zo diepgaande greep heeft op de benoeming van personen in publieke en semipublieke functies. Velen worden slechts lid van een politieke partij, omdat een noodzakelijke voorwaarde is om in aanmerking te kunnen komen voor één van de honderdduizenden posities die door de Regering worden bemand. Nederland is op dat punt wel eens vergeleken met de nomenklatoera van de Sovjetunie. "De Regering benoemt" is ook veelal de oorzaak van de lange kabinetsformaties; de ministeries moesten worden verdeeld en elke partij wilde ministerposten met een omvangrijk benoemingsrecht. Elke minister had greep op de benoeming van ambtenaren en veel ministeries waren dan ook bemand met personen van de signatuur van de minister. Daarnaast beheersten departementen ook bepaalde maatschappelijke sectoren. Binnenlandse zaken voor burgemeester en commissarissen, cultuur voor het omroepbestel, onderwijs voor onderwijsbesturen en kartels, etc. Daar ging de echte stammenstrijd om.

Tot welke conclusies komen we nu op hoofdpunten m.b.t. Lijpharts analyse?

De Nederlandse politiek is door de hele geschiedenis heen altijd een aangelegenheid geweest van een betrekkelijk kleine bestuurlijk-maatschappelijke elite. Na de invoering van het algemeen kiesrecht in resp. 1917 voor mannen en 1919 voor vrouwen is daarin betrekkelijk weinig verandering gekomen. Pas na 1967 is in de strikte beslotenheid van die elites iets veranderd, maar niet zo veel. Het is in dit licht niet verwonderlijk dat Lijphart aanknoopt bij de "elitetheorieën" over democratie. Het democratiebegrip in deze elitetheorieën is zeer beperkt, en wel dat democratie een technisch-formele aangelegenheid is, waarbij de kiezers hun voorkeur kunnen uitspreken welke van de elites wanneer aan de macht komt. De elites zijn zelf niet zo democratisch georiënteerd. In het verzuilingstijdperk is er sprake van verdeelde elites en gespreide elites die vooral het kerkvolk mobiliseren in een machtsstrijd voor het verwerven, behouden en vergroten van publiek gefinancierde particularistische instellingen. Het meest opvallende met de theorie van Lijphart is dat samenwerking tussen elites geen conclusie van onderzoek is, maar een constructie vooraf, aan de hand waarvan de politieke geschiedenis is geïnterpreteerd. Alles wordt beschreven vanuit het idee van samenwerking, alsof er sprake is van een homogene elite. Lijphart kan dan ook geen verklaring geven voor de voortdurende politieke conflicten en tegenstellingen, die feitelijk zo kenmerkend zijn voor de Nederlandse politiek. Door die alomvattende samenwerking als uitgangspunt te nemen heeft Lijphart niet onderkend dat er in de periode 1917-1967 sprake is geweest van een politiek meerderheidsregime van de confessionele partijen onder leiding van de verzuilde elites die door hun achterban gedwongen werden tot samenwerking. De stabiliteit ligt in het kiezerscorps en niet bij de elites. **Daarom moet Lijphart ondersteboven gelezen worden.**

Lijphart scheidt een statisch beeld door de verzuiling als van toepassing op de gehele bevolking te verklaren. Dat zit in zijn verzuilingsomschrijving die volksdelen als naast elkaar gesteld ziet. *De verzuiling moet worden gezien in het meerderheids-minderheidsschema*. Slechts een meerderheid is op initiatief van de kerken verzuild geraakt door het aanbieden van een organisatiepatroon van instellingen. De verzuilde elites hadden er zelf belang bij om de verzuiling in stand te houden, omdat dit hun machtsbasis vormde. Om die reden lieten ze hun onderlinge religieuze tegenstellingen rusten, teneinde zich gezamenlijk te keren tegen socialisten en liberalen. Verzuiling is een techniek van sociale beheersing van de eigen achterban, waarbij in het bijzonder ook een ideologische strijd moet worden gevoerd tegen de alternatieve politieke keuzes die de kiezers kunnen maken.

Slechts een volledige verzuiling van de gehele bevolking, uitmondend in structureel onverenigbare blokvorming, zou een middelpuntvliedende werking hebben gehad en tot een verdeelde politieke cultuur hebben geleid. Maar dat was in Nederland nooit het geval. De onvolledige verzuiling in Nederland, waarbij steeds alternatieve machtsvorming mogelijk was, leidde juist door die onvolledigheid tot een centripetale, een middelpuntzoekende werking. Juist omdat de politieke partijen steeds op dezelfde politieke markt opereerden, groeiden ze naar elkaar toe. Aan het einde van de Verzuiling waren de politieke partijen in de ogen van de kiezers "een pot nat", alles was naar het conservatieve centrum getrokken en van democratie was nauwelijks sprake. De angst van de elites voor de invloed van het volk was groot.

Democratie als een politiek stelsel gebaseerd op zelfbeschikking over het eigen leven, het zelf kunnen kiezen van de belangrijkste relaties in het leven, invloed kunnen uitoefenen op wonen en werken, het kunnen kiezen van de bestuurders en het als bestuurder gekozen kunnen worden, was vrijwel geheel afwezig.

De stabiliteit van het Nederlandse bestel zat in de kiezers, die zich lang onder beheersing van de elites schikten. Toen het mobilisatievermogen van die elites echter taande, bleek dat de elites zelf niet in staat waren politieke stabiliteit te produceren [ná 1967]. Een stabiel kiezerscorps levert een hechte en constante machtsbasis voor politieke elites om hun machtsspel te spelen. Inhoudelijk bracht die verzuiling echter weinig speelruimte. Een instabiel kiezerscorps levert een wankel machtsbasis en vereist dus een hechter samenwerkingsverband; in de politieke praktijk van na 1967 blijkt die samenwerking moeilijk te organiseren. Kennelijk ontbreekt het aan een samenwerkingsstrategie en gevoel voor pacificatie en accommodatie. Toen het er echt op aankwam om pacificatie en accommodatie te realiseren, faalden de elites! Je kunt de ontwikkelingen van na 1967 pas goed begrijpen, indien je de kern daarvan al aanwezig ziet in het meerderheids-minderheidsdilemma. Van de twee scheidslijnen in de partijvorming heeft de levensbeschouwelijke scheidslijn gedomineerd tot 1967. Ná 1967 verliest de levensbeschouwelijke scheidslijn zijn meerderheidspositie. Hoewel de sociaaleconomische scheidslijn nu de meerderheid heeft, kan die meerderheid geen coalitie formeren, omdat de enige verbindende factor het "anti-confessionalisme" zou zijn.

Literatuur

F.van Heek, 1954, Het geboorte-niveau der Nederlandse rooms-katholieken : een demografisch-sociologische studie van een geëmancipeerde minderheidsgroep (Leiden: Stenfert Kroese), 201 pp.

D.A. Rustow, 1955, The politics of compromise : a study of parties and cabinet government in Sweden (Princeton, New Jersey : Princeton university press) 257 pp.

Jan Blokker, 1959, Verzuiling: een Nederlands probleem, al of niet voorzichtig benaderd (Zaandijk: Heynis) 55 pp.

J.P.Kruijt, 1959, Verzuiling (Zaandijk: Heynis), 100 pp.

J.J.Gielen, 1965, Pacificatie en de zuilen (Meppel: Boom), 200 pp.

P.E.Kraemer, 1966, The societal State: the modern osmosis of State and Society as presenting itself in the Netherlands in particular: a case study of a general trend (Meppel: Boom), 210 pp.

D.J.Roorda, 1978, Ambassadeur in de Lage Landen : William Temple: Observations upon the United Provinces (Haarlem: Fibula-Van Dishoeck), 166 pp.